

DOI: <https://doi.org/10.52340/PUTK.2026.30.03>

**მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენები
ქართული ენის შიდა და
სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში**

**MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC PHENOMENA
IN INNER AND SOUTH-WESTERN DIALECTS
OF THE GEORGIAN LANGUAGE**

ციალა ბენდელიანი
სოფელ ნახახულევის საჯარო სკოლა
ხონი, საქართველო

Tsiala Bendeliani
Public School of the Village of Nakhakhulevi
Khoni, Georgia

აბსტრაქტი

სტატიაში ვეხებით ქართული ენის შიდა და საქართველოს საზღვარს მიღმა, სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში საერთო მორფოლოგიურსა და მორფოსინტაქსურ რამდენიმე მოვლენას:

ა) უნდა მოდალური ნაწილაკისა და ზმნის ცვლილება ხდება ქართული ენის აღმოსავლურსა (ხევსურული, ფშაური, მოხეური: *უნდ-ან-ან-თ*, *უნდ-ან-ან*) და დასავლურ დიალექტებში (ქვემოიმერული, გურული, აჭარული: *უნდ-ენ*, *უნდ-ებ-ლარიენ*), ასეთივე ცვლილებებია საზღვარს მიღმა, სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში: კლარჯულში, შავშურში, ტაოურში: *უნდ-ან-ან*, *უნდ-ა-რ-ან*. ქვემოიმერულის მოზაიკურ სამეტყველო არეალში მიგრირებულ კოდთაგან *უნდ-ან-ან* ფორმა დასტურდება ადიგენელ მესხებთან, ქვემოიმერულში წარმოქმნილია ინოვაციური ფორმები: *უნდ-ავ-ენ*, *უნდ-ავ-ი-ენ*, რომელშიც *-ავ* ძველი ქართული *-ან* თემის ნიშნის მონაცვლე უნდა იყოს, რომელსაც შემდგომ დართვია მრავლობითის *-ენ* ნიშანი: *უნდ-ან/უნდ-ავ-ენ*. ამ ფორმათა წარმომავლობის შესახებ არსებობს სხვა აზრიც.

ბ) *ი-სვრ-ი-ს* ზმნა სხვადასხვა მორფოლოგიური ფორმით გვხვდება ქართული ენის შიდა და სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში: ფშაურში აქვს ა ხმოვანი პრეფიქსი: *ასვრის*: ლეკები *ასვრიან* თოფებსა (ა. შანიძე). ქვემოიმერულის არეალში მრავალგზის მოქმედებს აღნიშნავს მიგრირებულ ლექსუმელთა შემონატანი ფორმა *სროულობს*, ხოლო ქვემოიმერულში *სროლავს* გამოხატავს ერთგზის მოქმედებას. ეს ყოველივე ასახულია მორფოსინტაქსშიც: *ისვრის* ის, *ისვრის* ის მას, *სროლავს* ის, *სროლავს* ის მას, *ასვრის* ის მას. მოსალოდნელი იყო *ასვრის* ის მას მას, ამ შემთხვევაში

ა- იქნებოდა ე- ხმოვანპრეფიქსის ფუნქციური ეკვივალენტი: *ესვრის* ის მას მას / *ასვრის* ის მას მას. ჩვენი აზრით, მისი ყალიბია არტყამს (ეს ზმნაც სროლასთან არის დაკავშირებული, *არტყამს* ის მას ტყვიას), მაგრამ *ა-სვრის* ზმნა სამი პირით მასალობრივად არ შეგვხვედრია.

იმერულში (ვანურ თქმაში) არის უ- პრეფიქსიანი ფორმაც: *უსროდა* ქვეფს და ებძოდა უბედურათ (ნ. შარაშენიძე), იმერულში არის უპრეფიქსო ფორმაც *სვრის* „ისვრის“ (ბ. ჯორბენაძე), მრ. რ. სვრი-ან. ხმოვანპრეფიქსების მატება-კლებასთან არის დაკავშირებული ზმნათა სინტაქსური ვალენტობა ანუ ადგილიანობა.

კლარჯულში დადასტურებულია: *მსვრელი* „ვინც ისვრის, მსროლელი“. კარქა *ესვრი* მაუზერ (ქლასკური); *ვსრი* გვხვდება მაჭახლურშიც: ბაბამ ლივერი მიყიდა, *ვსრი* და *ვსრი* (ქედქედი) (ფადავა...), შდრ. იმერული *სვრის*, რომელშიც, განსხვავებით მაჭახლურისგან, ზმნის ძველქართული ძირი *სრ-ევ-ა* შენარჩუნებული არ არის, მაგრამ ერთნაირია კლარჯულსა და იმერულში: *მ-სვრ-ელ-ი*. ძირში ვ ბგერის ჩართვა მოულოდნელი იყო, უნდა ყოფილიყო -სრ- ძირი.

სხვადასხვა დიალექტურ / ენობრივ გარემოში მოქმედებს ძველი ქართულის/ საერთოქართულის ფაქტორები, წარმოდგენილია დროის ხანგრძლივ პერიოდში მიმდინარე დიაპროცესის შედეგები.

3. მუჰაჯირების მეტყველებაში გვხვდება ნომინატიური და კვაზიერგატიული კონსტრუქციების მონაცვლეობა, რომლის დროსაც მოთხრობითბრუნვას მინიჭებული აქვს განსაზღვრება-განუსაზღვრელობის გამოხატვის ფუნქცია. ასეთი შემთხვევა არ იპოვება ქართული ენის მთელს დიალექტურ სივრცეში, მაგალითები: *კაცი გეიარა*, ნიშნავს, რომ გაიარა უცნობმა კაცმა, ხოლო *კაცმა გეიარა*, ნიშნავს, რომ გაიარა ნაცნობმა კაცმა, რომლის შესახებ ადრე იყო საუბარი (ფუტყარაძე... 2022: 306). ეს მოვლენა ვერ აიხსნება უერგატივო თურქულის გავლენით. მას შესაძლოა უფრო მეტი საერთო ძველი ქართული ნაწევარის ფუნქციასთან ჰქონდეს, რომელიც სახელს განსაზღვრულად წარმოგვიდგენდა.

ცნობილია, რომ უცხო გარემოში იძულებით გადასახლებულთა ენობრივი ცნობიერება განსხვავდება ნებაყოფლობით მიგრირებულთა ცნობიერებისგან. როგორც ჩანს, მათმა ცნობიერებამ მშობლიური ენის წიაღში მოიპოვა ნაცნობის, განსაზღვრულის, კონკრეტულის გამომხატველი მორფოლოგიური ინვენტარი და შექმნა შესაბამისი ფუნქციის მორფოსინტაქსური კონსტრუქცია.

საკვანძო სიტყვები: ქართული დიალექტები, მორფოლოგიური სტრუქტურა, მორფოსინტაქსური კონსტრუქციები; განსაზღვრელობა/ განუსაზღვრელობა.

ABSTRACT

This article examines a number of common morphological and morphosyntactic phenomena attested in the inner dialects of Georgian as well as in the south-western dialectal forms spoken beyond the borders of Georgia:

a) The modal particle *unda* (უნდა) [*unda* - expressing necessity, obligation, or intention] and its associated verbal morphology display notable variation across both eastern Georgian dialects (Khevsurian, Pshavian, and Khevian (i.e. Mokhevian or Mokheuri: (უნდ-ან-ან-თ [*und-an-an-t*], უნდ-ან-ან [*und-an-an*]) and western dialects (Lower Imeretian, Gurian, and Adjarian (უნდ-ენ [*und-en*], უნდ-ებ-ლარიენ [*und-eb-larien*])). Similar developments are found in the south-western ones — specifically Klarjian, Shavshian, and Tao dialects, where forms such as უნდ-ან-ან [*und-an-an*] and უნდ-ა-რ-ან [*und-a-r-an*] occur. Among the sub-dialects or idioms spoken by communities that migrated into a linguistically diverse dialectal environment of Lower Imereti, the Adigeni Meskhetians preserve the form უნდ-ან-ან [*und-an-an*]. In Lower Imeretian, innovative forms such as უნდ-ავ-ენ [*und-av-en*] and უნდ-ავ-ი-ენ [*und-av-i-en*] have emerged, in which -ავ [-av] appears to alternate with the Old Georgian thematic marker -ან [-an], later combined with the plural marker -ენ [-en] — უნდ-ან [*und-an*]/უნდ-ავ-ენ [*und-av-en*]. Alternative views concerning the origin of these forms have been proposed.

b) The verb *ი-სვრ-ი-ს* (*i-svr-i-s*, “throwing/shooting”) occurs in various forms across Georgian dialects. In the Pshavian dialect, it appears with the vowel prefix ა [a-]: ასვრის (*asvris*), ლეკები ასვრიან თოფებსა (cf. A. Shanidze: *lekebi asvrian topebsa*, “the Leks fire their rifles”). In the Lower Imeretian dialectal area, the form სროლლობს [*sroulobs*], brought by migrated Lechkhumians, denotes a repeated action, whereas სროლავს [*srolavs*] in Lower Imeretian sub-dialect expresses a single-occurrence action. These semantic distinctions are reflected in morphosyntax as well: ისვრის ის [*isvris is* – meaning: he/she is throwing/shooting], ისვრის ის მას [*isvris is mas* – meaning: he/she is throwing/shooting it], სროლავს ის [*srolavs is* – meaning: he/she is throwing/shooting], სროლავს ის მას [*srolavs is mas* – meaning: he/she is throwing/shooting it], ასვრის ის მას [*asvris is mas* – meaning: he/she is throwing/shooting it]. A theoretically expected construction would be ასვრის ის მას მას [*asvris is mas mas*, meaning “he/she is throwing/shooting it at him/her”], where the prefix ა- [a-] would serve as a functional equivalent of the vowel prefix ე- [e-]: ესვრის ის მას მას [*esvris is mas mas*]/ ასვრის ის მას მას [*asvris is mas mas*, both meaning “he/she is throwing/shooting it at him/her”]. In our view, the structural template seems closest to არტყამს [*artqams*], “he/she hits/strikes”, a verb related to throwing, shooting, hitting, and striking; e.g., არტყამს ის მას ტყვიას [*artqams is mas tkvias*, meaning “he/she strikes him/her with a bullet”]), though we have not encountered the verb ა-სვრის [*a-svris*] in the form of a three-argument verb (or a ditransitive verb).

In the Imeretian dialect (specifically in the Vani variety), a form with the უ- [u-] prefix is attested: უსროდა ქვევს და ებძოდა უბედურათ (*usroda kveps da ebzoda ubedurat*, “He threw stones and fought relentlessly”) (N. Sharashidze). The dialect also preserves an unprefixed variant, სვრის (*svris*, “he/she is shooting”) (B. Jorbenadze), with the plural form სვრი-ან [*svri-an*, “they are shooting”). The addition or loss of vowel prefixes correlates with the syntactic valency — or positional structure — of verbs.

In the Klarjian dialect, the form მსვრელი [*msvreli*, “one who shoots, shooter”) is attested. Examples include კარქა ვსვრი მაუზერ [*Kark’a vsvri mauzer*, “I shoot Mausers well”) (the Klaskuri idiom) and ვსრი (*vsri*), which is likewise encountered

in the Machakhlian: e.g., ბაბამ ლივერი მიყიდა, ვსრი და ვსრი [*Babam liveri miq'ida, vsri da vsri*, “My father bought me a gun, I shoot and shoot”] (the Kedkedi idiom) (Paghava et al.), cf. Imeretian სვრის [*svris*], where — unlike the Machakhlian dialect — the Old Georgian verbal root სრ-ევ-ა [*sr-ev-a*] has not been preserved. However, both Klarjian and Imeretian dialects share the form მ-სვრ-ელ-ი [*m-svr-el-i*, “the one who is throwing/shooting”]. The insertion of the consonant ვ [v] into the root appears unexpected, as the anticipated root would be -სრ- [-sr-].

Across different linguistic environments, factors inherited from Old Georgian or Common Kartvelian continue to function in various areas, representing the outcomes of diachronic processes that have unfolded over extended periods of time.

c) In the speech of Muhajir communities, an alternation between nominative and quasi-ergative constructions is attested, where the ergative case assumes the function in expressing definiteness/indefiniteness. This feature does not appear elsewhere across the Georgian dialectal continuum. For instance, კაცი გეიარა [*k'atsi geiara*] indicates that an unfamiliar man passed by, whereas კაცმა გეიარა [*k'atma geiara*] refers to a definite referent previously mentioned in discourse (Putkaradze et al., 2022). This development cannot be explained by the influence of Turkish, a non-ergative language; rather, it may have closer parallels with the function of an Old Georgian particle that marked the noun as definite.

It is generally recognized that the linguistic consciousness of populations subjected to forced displacement into foreign environments differs from that of voluntary migrants. In this context, speakers appear to have drawn upon the morphological inventory of their native language to convey familiarity, definiteness, and specificity, thereby forming a corresponding morphosyntactic construction serving this function.

Keywords: Georgian dialects, morphological structure, morphosyntactic constructions; definiteness/indefiniteness.

შესავალი

ქართული ენის შიდა და საქართველოს საზღვრებს მიღმა, კერძოდ, სამხრეთ-დასავლურ დიალექტურ კოდებს ერთმანეთთან საერთო მოვლენები აქვთ ენის ყველა დონეზე, რადგან ეს დიალექტები მომდინარეობენ საერთო საფუძვლიდან. ეს საერთო საფუძველია ქართველური ენები, შემდგომ ძველი და თანამედროვე ქართული ენა. ეს უკანასკნელი აქტიურ ექსტრალინგვისტურ ფაქტორს არ წარმოადგენს უცხოენოვან სამეტყველო გარემოში მოხვედრილ დიალექტურ კოდთათვის, მაგრამ თანამედროვე ქართული ენა უშუალო გაგრძელებაა ძველი ქართული ენისა, რომლის ენობრივ გარემოში იმყოფებოდა დღეს თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე არსებული ქართული დიალექტური კოდები, სანამ მშობლიურ ენას მოწყდებოდნენ.

მეტად საინტერესოა ყველა მოვლენა, რომელიც მიგრირებული მოსახლეობის კავშირს გამოხატავს მშობლიურ ენასთან. ამ თვალსაზრისით გვაქვს განხილული საერთო, ქართული ენის დიალექტებში მიმდინარე დიაპროცესის გამოხატველი რამდენიმე მორფოლოგიური და მორფოსინტაქსური მოვლენა.

კვლევის მეთოდები

კვლევისას გამოყენებულია: იმანენტური მეთოდი, ისტორიულ-შდარებითი მეთოდი, ვალენტობის თეორია.

მსჯელობა

ქართული ენის შიდა და სამხრეთ-დასავლური დიალექტებიდან ზოგი მათგანი საუკუნეობით არის მოწყვეტილი ქართული ენის დიალექტურ სივრცეს, მაგრამ თავის თავთან იდენტობა არც ერთ მათგანს ჯერაც დაკარგული არ აქვს. თუმცა სრულად ასიმილირებული ქართული დიალექტური ჯგუფებიც არსებობენ, არსებობენ ისეთი მიკროკოდებიც (იმერხევში), რომელთა გამოყენების არე არა მხოლოდ საოჯახოთი შემოსაზღვრება, არამედ გამოიყენება, შეიძლება ითქვას, საზაფხულოდ, აგარაკებზე (ლუტიძე 2014: 78).

საერთო მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ მოვლენებს ქართული ენის დიალექტებს შორის განაპირობებს მათი საერთო წარმომავლობა. ის დიალექტები, რომლებსაც ვგულისხმობთ შიდა დიალექტებში ანუ საქართველოს საზღვრებს შიგნით არსებულ სამეტყველო დიალექტურ არეალებში, ისტორიულად ძირითადად გავრცელებული იყო მტკვრის, არაგვის, ჭოროხის, რიონისა და ცხენისწყლის ხეობებში. ამ ტოპოსებიდან მომდინარეობს ამ არეალებში გავრცელებული ქართული დიალექტების თანამედროვე სახელწოდებებიც: „მტკვრის ხეობის“, „არაგვის ხეობის“, „ჭოროხის ხეობის“ და ა.შ. დიალექტები. ამათგან მტკვრისა და ჭოროხის ხეობების ქართული დიალექტები აღმოჩნდნენ თურქეთის ტერიტორიაზე.

შეუძლებელია ყველა იმ მოვლენის აღწერა, რომელიც ქართული ენის შიდა დიალექტურ კოდებს საერთო აქვთ საზღვარს მიღმა დიალექტებთან, სამხრულსა და სამხრეთ-დასავლურ დიალექტურ მეტყველებასთან, ამიტომ ამჯერად ვეხებით რამდენიმე მეტად საინტერესო საკითხს მორფოლოგიიდან და მორფოსინტაქსიდან, კერძოდ:

ა) ამ დიალექტებს შორის საერთო მორფოლოგიურ მოვლენას, რომელიც ეხება **უნდა** მოდალურ ნაწილაკსა და ზმნას;

ბ) **ისვრის** ზმნის მორფოლოგიური ფორმის ვარიაციებს აღნიშნული დიალექტების მიხედვით;

გ) დიაკვაზინომინატიური და დიაკვაზიერგატიული კონსტრუქციების მონაცვლეობას, რომლის დროსაც მოთხრობითი ბრუნვა გამოიყენება განსაზღვრება-განუსაზღვრელობის ფუნქციით.

ამ საკითხებს განვიხილავთ ცალ-ცალკე:

ა) ზოგ შემთხვევაში მეტად საყურადღებოა ფორმაცვლილი ზმნური ფორმები, რომლის დროსაც ვხვდებით საერთოქართული დიალექტური სივრცისთვისაც დამახასიათებელ ფაქტებს, რითაც იკვეთება საერთო დიალექტური ტენდენციები, მაგრამ მათი ახსნისას ამჯერად ამოსავლად ვიყენებთ ქვემოიმერულის მოზაიკურ სამეტყველო არეალს, რადგან აქ მიგრაციების გამო გვხვდება ქართული ენის რამდენიმე დიალექტი: მიმდებია ქვემოიმერული დიალექტური კოდი, მიგრირებულია ადიგენური მესხური, სხალთისხეობური აჭარული, ლეჩხუმური; ეკომიგრაციის საფუძველზე აქ დიდი ხანია ცხოვრობენ ქვემო, ჩოლურელი და ზემო სვანები: ამ არეალში კარგა ხანია სახლობენ ე.წ. „თურქი მესხები“. ამ

სამეტყველო გარემოში აფხაზეთის ომის გამო მოხდნენ ლენტეხური, ჩოლურული, ლაშხური, ზემოსვანური და მეგრული (სამურზაყანოული) მეტყველების წარმომადგენლები. თავისთავად ეს არეალი ემეზობლება სამეგრელოს, ამიტომ ქვემოიმერულის ყველა დონეზე ჩანს მეგრულის სუბსტრატი. მიგრირებულ კოდებს, მაგალითად, აჭარულს თავისი ისტორიული საცხოვრისიდან შემოტანილი აქვს მეგრულის სუბსტრატი, ხოლო ლეჩხუმურს სვანურის სუბსტრატი. არსებობს ქართველურ სამეტყველო კოდთა შეხვედრის ფაქტები ქვემოიმერულის (ხონის) სამეგრელოსპირა, ლეჩხუმის მოსაზღვრედ, მთიან სოფლებში.

უნდა მოდალური ნაწილაკისა და ზმნის შემთხვევაში ქვემოიმერულში სახეზეა ინოვაციის წარმოქმნის, გავრცელებისა და დამკვიდრების სამეცნიერო თეორიულ ლიტერატურაშიც კარგად ცნობილი საფეხურებრივი მოვლენა (Koceriy 1963: 154): გვხვდება სალიტერატურო ენის მორფოლოგიური ინვენტარის გამოყენებით წარმოქმნილი **უნდა** ზმნის ინოვაციური ფორმა **უნდავენ** „უნდათ“, ეს ფორმა გასული საუკუნის დასასრულს იყო სამტრედიულში და თანდათან გავრცელებულა ახლომდებარე თქმებსა და ქვევებში. არსებობს, ასევე, **უნდაიენ** ფორმაც ხონის რაიონის სოფ. ხიდის მეტყველებაში (ფორმა მოგვაწოდარ. სალინაძემ).

ქართულ სალიტერატურო ენაში **უნდა** ნაწილაკისა და ზმნის შესახებ არსებობს გამოკვლევები, ხოლო კერძოდ ქვემოიმერულის მოზაიკურ არეალში მიგრირებულ ადიგენელ მესხთა მეტყველებაში ჟ. ფეიქრიშვილისეული ახსნა ამ ფორმათა წარმომავლობისა და ბგერობრივი ცვლილების შესახებ ასეთია; მეცნიერი სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ ცნობილ მოსაზრებებზე დაყრდნობით წერს: „გრამატიკული ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვას **-ან** ნიშნით, **-თ** სუფიქსის გარდა, ხელს უწყობს ისიც, რომ რეალურად იგი სუბიექტია“, ადიგენელთა მესხურში დასტურდება **-ან** სუფიქსი (სძინავან, ჰყავან, აქვანან, უყვარან), ხოლო ქვემოიმერულში მოქმედებს უნიფიკაციის ტენდენცია, ამიტომ ახალგაზრდათა მეტყველებაში შეინიშნება ორივე ტიპის წარმოება: **სძინავენ, ჰყავენ || სძინავან, ჰყავან**. ინვერსიულ ზმნათა წარმოების ეს წესი ზოგჯერ უფრო შორს მიდის: გვაქვს **უნდანან, აქვან** ფორმები. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში აწმყოს **ქუ** ფუძეს დაერთვოდა **-ან** თემის ნიშანი სავრცობიან მწკრივებში და **ქუნდა** ფორმა მიიღებოდა. მოხდა **უა**-ს შერწყმა და მივიღეთ **ქონდა**. ეს **ქონ** ფუძე ძველად აწმყოშიც იხმარებოდა, მაგალითად: **მქონან** იგივეა, რაც **აქონან**. **ო**-საგან მივიღეთ **ვა** კომპლექსი, **აქვანან**. ამის ანალოგიით არის წარმოქმნილი **უნდანან** (ფეიქრიშვილი 2007: 100-101) (უნდა ნაწილაკის შესახებ სალიტერატურო ენაში იხ. შარაშენიძე 1999: 49-56).

ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტში წარმოქმნილია ბგერობრივად განსხვავებული ფორმები. რაც საინტერესოა, აღმოსავლურ დიალექტებშიც იმავე ფორმებს ვხვდებით. ძველი ქართულის ფორმათქმნადობის კანონზომიერება მთელს ქართულ დიალექტურ სივრცეშია შენარჩუნებული. ეს ყოველივე ქართულ დიალექტებში მიმდინარე დიაპროცესის გამოხატულებაა.

უნდა ზმნის ცვლილებები გვხვდება აჭარულში, რომლის თავისებურებანი შენახულია მუჰაჯირების ქართულში, რადგან, როგორც

გამოკვლეულია, მუჰაჯირების ქართულში აჭარულის თავისებურებებია განზოგადებული: **უნდ-ან-ან**; გვხვდება „ჩვენებურების ქართულში“: **უნდ-ა-რ-ან**: წამოხმარება **უნდარან** და არ აძლევდენ; დამოუკიდებლობა **უნდარან** (ფუტკარაძე 1993: 151, 152); ასეთი, **რ**-ჩართული ფორმა სხვაგან არ იპოვება, **ნ:რ** შენაცვლება, შესაძლოა, მეგრული დიაფონის, ნაზალიზაციის, შესუსტების შედეგი იყოს.

ფშაურშია – **უნდ-ან-ან-თ**, ხევსურულში – **უნდ-ან** (ჭინჭარაული 1961: 398). ქვემოიმერულია **უნდ-ენ**, ხოლო ადიგენელ მესხთა მეტყველებაში შეურევლადაა შემონახული **უნდა** ნაწილაკის **-ნა** ფორმა, რომელიც მიერთვის ზმნას, მაგალითად: შეუნახო-**ნა**.

ქვემოიმერულში **უნდ-ენ** ზმნურ ფორმაში-**ენ** სუფიქსი მიღებულია **-ან** უძველესი თემის ნიშნის ხმოვნის ცვლილებით „ეურობის“ საფუძველზე, **-ან>-ენ**, გამოყენების სიხშირე განაპირობა სალიტერატურო **-თ** სუფიქსისთვის თავის არიდების მცდელობამ, ხოლო აჭარულსა და ფშაურში სხვა პროცესია სავარაუდო: **-ან** თემის ნიშნის შემდეგ ზმნაში ჩნდება **-ენ** მრავლობითის ნიშანი. თანმიმდევრობის მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, **-თ** სუფიქსი გვიანდელია, სალიტერატურო ენის გამოხატულებაა. **უნდ-ავ-ენ** ფორმაში თუ **ვ**-ს ცალკე გამოვყოფთ, ძნელია თქმა, **ვ** ჩანართია თუ სუბიექტური წყობის აღმნიშვნელი: ობიექტური წყობის (მინდა, გინდა, უნდა) და სუბიექტური წყობის (ვუნდივარ, უნდიხარ, უნდა) კონტამინაციის შედეგი. მაგრამ ამ ფორმებში დასაშვებია **-ავ** თემის ნიშნის გამოყოფა, რახან უძველეს ქართულში უნდა ყოფილიყო **-ან** თემის ნიშანი. ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს ქვემოიმერულში **-ენ** და **-ლარიენ** სუფიქსებით ნაწარმოები ფორმები: (მო)უნდ-ებ-ი-**ენ** / უნდ-ებ-**ლარიენ**. ქვემოიმერულში ასეთ წარმოებას დაბრკოლება არ ხვდება. ასეთი რამსაქართველოს საზღვრის მიღმა არსებულ კოდებში არ გვხვდება, მაგრამ ჩანს, რომ ამ ფორმათა ძველი ქართულიდან მომდინარე ცვლილებებს თვით დიალექტებში მიმდინარე შინაგანი განვითარების ტენდენციები განსაზღვრავს.

ამ სიტყვაფორმებთან აღსანიშნავია ისიც, რომ **უნდა** ნაწილაკის მოკლე ფორმა **-ნა** გვხვდება მესხურში, საუკუნეზე მეტი ხნის შემდეგაც ქვემო იმერეთში ადიგენელ მესხებს იგი შემონახული აქვთ: შეუნახო-**ნა**, დაკრიალებული-**ნა** იყოს.

ამ მოდალური ნაწილაკის მეორე მარცვალი და გვხვდება მხოლოდ შავშურში, თანაც ერთი პირის მეტყველებაში და ერთსა და იმავე წინადადებაში. როგორც მუჰაჯირების მეტყველებაში, შავშურში ერთსა და იმავე წინადადებაში გვხვდება **-ნა-ც** და იმავე **უნდა** მოდალური ნაწილაკის მეორე მარცვალი **-და** (შავშურში): „შენზე ათ ტკაველ ზემოში არ-**და** გეერიო, შენ ქვემოთ ათ ტკაველში არ-**ნა** გეერიო (მანატბა)“ (ფაღავა... 2022, 304);

ჩვენი ვარაუდით, **უნდა** ნაწილაკის და ნაწილს, შესაძლოა, მოდალობის გამაძლიერებელი ფუნქცია ჰქონდეს. სხვა შემთხვევაში სხვადასხვა ნაწილის გამოყენებას საფუძველი არ აქვს. რომელიღაცა ნაწილი მოდალურად განსხვავდება მეორისგან, ან ფორმალურ სიტუაციაში სათქმელად იგულისხმება.

ამ ნაწილაკის შესახებ საინტერესოა ნ. სურმავას მოსაზრება: „ნაშრომში (იგულისხმება ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომი – ც.ბ.) ყურადღება გამახვილებულია **უნდა** ზმნის მრავლობითის ფორმაზე **უნდავენ**.

იგი შეფასებულია, როგორც ინოვაცია. ფორმის ერთეული ნიმუშები დადასტურებულია სამტრედიულ მეტყველებაში“. მისი აზრით, „მას მიეყვარა ქართველ ებრაელთა მეტყველებასთან: „უნდოდავე შვილი ყოლებოდათ“, „როგორც გინდავე და რანაირათაც მეგენებეზავე, ისე თქვენი შეხედულობით იქცევით.“ ეს ამონარიდებია რ. თავდიდიშვილის ტექსტებიდან“ (სურმავა 2025: 3).

ჩვენი აზრით, ქვემოთმოწერილ მიკროკოდთა -ავ ნიშნიან ფორმებს ებრაელთა მოცემულ ფორმებთან კავშირი არ აქვთ. ებრაელთა მეტყველებაში -ვე ნაწილაკი მიჩნეულია -ვე ნაწილაკის ფუნქციურ ეკვივალენტად. მოვიხმობთ სათანადო ადგილს ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომიდან: „ქუთაისელი ებრაელების მეტყველების თავისებურებანი კარგადაა შესწავლილი (რ. ენოხი, თ. ლომთაძე, რ. სალინაძე...). ქუთაისელ ებრაელთაგან როზა თავდიდიშვილის მიერ გასული საუკუნის 30-იან წლებში ჩაწერილ ტექსტებში მოცემულია ქართულში კარგად ცნობილი -ვე ნაწილაკის ფუნქციური ეკვივალენტი -ვე ნაწილაკი, ამ ნაწილაკის შესახებ მანამდეც არსებობდა ცნობა (რ. ენოხი) (სურმავა 2014, 39); ამის შესახებ მოსაზრება გამოთქმული აქვს ი. შამელაშვილსაც (1959), ისიც -ვე ნაწილაკს უკავშირებს -ვე-ს (იხ. ზექალაშვილი 2014, 104). ამგვარად, სახეზეა მორფოლოგიური ელემენტის რეინტერპრეტაციის ფაქტი“ (ბენდელიანი 2025: 39).

უნდ-ავ-ენ, უნდ-ავ-ი-ენ ფორმებში -ავ ძველი ქართული -ან თემის ნიშნის მონაცვლე უნდა იყოს, თუმცა გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სამტრედიულსა და ხონურს უშუალო მეზობლობა ჰქონდათ კულაშელ და ქუთაისელ ებრაელებთან. ქუთაისელ ებრაელთა დანატოვარ ენობრივ მასალაში ამჟამად ეს ფორმები არ არის. კვლევის ამ ეტაპზე ჩვენი აზრი ამ ფორმათა მიმართ ასეთია.

2. ცოცხალ მეტყველებაში სამეტყველო კოდთა ურთიერთზემოქმედებით ხდება ზმნათა ფუნქციური დიფერენცირებაც. ასეთი მაგალითია ქვემოთმოწერილში ერთგზისი და მრავალგზისი მოქმედების აღსანიშნად ინოვაციური ფორმების წარმოქმნა: ლეჩხ. **სროულობს** ქვემოთმოწერილში ლეჩხუმელთა შემონატანია, მაგრამ მას ზოგჯერ იყენებენ ქვემოთმოწერილებიც. ინოვაციურია **სროლაგს**, ერთჯერადობის ნიუანსით, მას იყენებდნენ მხოლოდ სამტრედიელები და თანდათან ვრცელდება ირგვლივ მდებარე მიკროკოდებში.

სალიტერატურო **ისვრის** თავისი ყალიბის მიხედვით **ი-ხმოვან-პრეფიქსიანი** უკუქცევითი ფორმაა, მაგრამ ზმნურ კონსტრუქციაში გამოიყენება არა უკუქცევითი ყალიბით, არამედ აღნიშნავს საარვისო ქცევის მოქმედების არეს: **ისვრის** ის მას, **ესვრის** ის მას მას.

საერთოდ, ეს ზმნა სპეციფიკურია, ამიტომ ქართული ენის დიალექტებში მას სხვადასხვა ფორმა აქვს, მაგალითად, ფშაურში აქვს **ა-ხმოვანი** პრეფიქსიც: **ასვრის**: ლეკები **ასვრიან** თოფებსა (შანიძე 1984: 194). ეს უკანასკნელი ასახულია მორფოსინტაქსშიც: **ისვრის** ის, **ისვრის** ის მას, **სროლაგს** ის, **სროლაგს** ის მას, **ასვრის** ის მას. მოსალოდნელი იყო **ასვრის** ის მას მას, ამ შემთხვევაში **ა-** იქნებოდა **ე-** ხმოვანპრეფიქსის ფუნქციური ეკვივალენტი: **ესვრის** ის მას მას / **ასვრის** ის მას მას. ჩვენი აზრით, მისი

ყალიბია არტყამს (ეს ზმნაც სროლასთან არის დაკავშირებული, არტყამს ის მას ტყვიას), მაგრამ **ა-სვრის** ზმნა სამი პირით მასალობრივად არ შეგვხვებდრია.

ვ. თოფურია წერს, რომ **ი-სარი** და **სრ-ოლ-ა**, **სი-სრ-ა**, **ი-სვრ-ის**, და ხევსურულში **სრ-ევ-ა**, **ი-სრ-ევ-ს**, **ე-სრ-ევ-ს** („თოფის სრევა“; „მეთოფე ...ესრევს“, ხევსურული მასალების მიხედვით) უჩვენებს, რომ ძირია **სარ-** და **ი-** პრეფიქსი (არნ. ჩიქობავა), ჭან. **ისიჯი** „ისარი“, მეგრ. **ისგნდი** „შუბი“, ისინდი „ჯირითი“, „სისრა“ იძლევა საშუალებას, რომ ისარ-ში **-არ** სუფიქსად გამოიყოს“ (თოფურია 1979: 97). ამდენად, **ასვრის** ფორმას ემატება **-ე** ხმოვანპრეფიქსიანი ხევსურული **ე-სრ-ევ-ს**, რომელიც კონტექსტში შესაძლოა სამპირიანიც იყოს, მსგავსად **ე-სვრის** ზმნისა.

იმერულში (ვანურ თქმაში) არის **უ-** პრეფიქსიანი ფორმაც: **უსროდა** ქვევს და ებოდა უბედურათ (შარაშენიძე 2008, 275), იმერულში არის უპრეფიქსო ფორმაც **სვრის** „ისვრის“ (ჯორბენაძე 1989: 476), მრ. რ.: **სვრი-ან**.

დიალექტურმა მიკროკოდებმა, ერთი მხრივ, შეცვალეს ხმოვანი პრეფიქსი, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ ზმნას ხმოვანპრეფიქსი საერთოდ ჩამოშორდა, როგორც შეუსაბამო ზმნის ფუნქციასთან, ხოლო სხვა დიალექტმა მას ფუნქციის შესაბამისი ხმოვანი პრეფიქსი დაურთო: **ასვრის** (მოხეური ეს ზმნა კონტექსტში მხოლოდ III პირის ფორმით გვხვდება: ლეკები **ასვრიან** თოფებსა (შანიძე 1984: 194). სავარაუდოდ, მას I-II პირის ფორმები არ აქვს. ამ კონსტრუქციაში ეს ზმნა ორპირიანია: ასვრის ის მას, ერთვალენტიანია, მაგრამ შეიძლება იყოს სამპირიანიც, ანალოგიით **არტყამს** ზმნის ყალიბისა. ეს ზმნაც თავისებურია, **არტყამს** ის მას მას, **ურტყამს** ის მას მას, **ირტყამს** ის ქამარს, მაგრამ **ირტყამს** ის მას (თავში რაღაცას). ხმოვანი პრეფიქსების მიხედვითაა სემანტიკის ცვლილებაც და პირის კლება-მატებაც.

დიალექტებში ხშირად ხდება სალიტერატურო ენის ან დიალექტის ნორმის ნაკლულევანების შევსებაც: მაგალითად, სალიტ. **ისვრის** ერთპირიანი და ერთვალენტიანია, მაგრამ არა უკუქცევითი, ვინც ისვრის, თავისთვის არ სჩადის ამ მოქმედებას, ორპირიანი ფორმაც: **ესვრის** ის მას ერთვალენტიანია, ფუნქციურად არ გამოხატავს უკუქცევითობას, ყალიბი არ ეთანადება ფუნქციას. ასვრის ის რაღაცას, ორპირიანია და ერთვალენტიანი, მაგრამ სამპირიანია და ერთვალენტიანი, როცა არტყამს ზმნის ყალიბით განვიხილავთ.

საქმე სწორედ ამ ერთვალენტიანობაშია, ზმნას არ აქვს ობიექტური პირებისთვის ადგილი, ცნობილი ტერმინით, ადგილიანობა. ის ყალიბით უკუქცევითია და ადგილიც ერთი პირისთვის აქვს, სუბიექტისთვის; არ არის გამოხატული არც ერთჯერადობა და არც მრავალგზისობა. დიალექტური სროულობს მრავალგზისობას გამოხატავს, **სროლავს** – ერთჯერად მოქმედებას. ასეთი გამიჯვნა არ არის ამ დიალექტთა ნორმაში, არც სალიტერატურო ენაშია, ამიტომ ქვემოიმერულმა დიალექტმა ამ ინოვაციური ფორმებით გამოძებნა ენობრივი საშუალება ერთგზისი მოქმედების გამოსახატავად. ასეთივეა: **შოულობს** და **შონავს**; **შოულობს** ზმნის ტიპისაა **შოგნილობს**, ხოლო პარალელურად გავრცელებულია **შონობს** (სალინაძე 2004: 54-55), გვხვდება **შონილობს** ფორმაც.

კლარჯულში დადასტურებულია: **მსვრელი** „ვინც ისვრის, მსროლელი“. კარქა **ვსვრი** მაუზერ (ქლასკური); ვსრი გვხვდება მაჭახლურშიც: ბაბამ ლივერი მიყიდა, ვსრი და **ვსრი** (ქედქედი) (ფაღავა... 2023: 67), შდრ. იმერული **სვრის**, რომელშიც, განსხვავებით მაჭახლურისგან, ზმნის ძველქართული ძირი **სრ-ევ-ა** შენარჩუნებული არ არის, მაგრამ ერთნაირია კლარჯულსა და იმერულში: **მ-სვრ-ელ-ი**. ძირში **ვ** ბგერის ჩართვა მოულოდნელი იყო, უნდა ყოფილიყო **-სრ-** ძირი.

3. რაც შეეხება კვაზიერგატიულ კონსტრუქციებში მოთხრობითი ბრუნვის რეინტერპრეტაციის ფაქტს, მისი მსგავსი არ არის მთელს ქართულენოვან დიალექტურ სივრცეში. მუჰაჯირების მეტყველების შესახებ გამოკვლევიდან მოვიხმოთ ასეთ დაკვირვებას: „მუჰაჯირთა აჭარულ დიალექტში დასტურდება ერგატიული კონსტრუქციის არეალის გაფართოება ნიგალურ-ლაზურისებურად, მაგალითად, კაცმა საჭმელი აკეთეფს „კაცი საჭმელს აკეთებს“; „დუზუჯეში ორ ძმამ ვაჭრობდა („ვაჭრობას იქამდა“); როგორც ცნობილია, თანამედროვე ზემოაჭარულს ასეთი რამ არ ახასიათებს, მაგრამ მუჰაჯირთა წარმომავლების მეტყველებაში ის შეიძლება ძალზე ხშირად შეგვხვდეს, როგორც ნიგალურთან და ლაზურთან ინტერფერენციის შედეგები“ (ფუტკარაძე... 2022: 306).

იმავე ავტორთა წიგნის მიხედვით ამ არეალში დასტურდება ძალზე საინტერესო შემთხვევაც: მოთხრობითი ბრუნვა ზოგჯერ მიუთითებს სახელის განსაზღვრულობაზე: **კაცი გეაარა**, ნიშნავს: ვილაც კაცმა გაიარა, რომლის შესახებაც ადრე საუბარი არ ყოფილა, ხოლო **კაცმა გეაარა**, ნიშნავს გაიარა კაცმა, ვისზეც წინათ საუბარი იყო (იქვე, 306).

ეს მოვლენა ანალოგიურია ევროპული ენების განსაზღვრული და განუსაზღვრელი არტიკლის ფუნქციისა (შდრ. გერმ. ენაში: Ein Mann, განუსაზღვრელი არტიკლით, როცა სახელი პირველად არის მოხსენიებული, ხოლო განსაზღვრული არტიკლით, Der Mann, როცა კვლავ სახელდება), მაგრამ ევროპულ ენათა მოვლენებს ამ არეალის ქართულენოვან კოდებთან შეხება არასოდეს ჰქონია.

სავარაუდოა თურქული გარემოს ზემოქმედება. მოვიხმოთ თურქულის გრამატიკის მონაცემებს: თურქულ ენაში განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობა (belirlilik-belirlizlik) ძირითადად არსებით სახელებთან მიმართებით ჩანს და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება ობიექტური წინადადების სტრუქტურაში. განსაზღვრულობის დროს ობიექტი კონკრეტულად ცნობილია და წინადადებაში belirli ობიექტური ფორმებით გამოიხატება, თურქულში მას ხშირად ბრუნვები გამოხატავენ. ქართულთან საერთო თურქულს აქვს ჩვენებითი ნაცვალსახელებისა და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის (ერთი – bir) გამოყენება (ქაროსანიძე-ქირსაძი 2025: 7).

თურქულის გავლენით ასეთი კონსტრუქციების წარმოქმნა ვერ ხსნის ამ სინტაქსური მოვლენის არსს, რადგან თურქული უერგატივო ენაა. გვხვდება ქართულენოვან კოდებში ერგატივის მაგიერ ნომინატივი, მაგრამ არა პირუკუ პროცესი: [გურჯული] ჩემი ქალი ჩემზე კაი იცის და თაზე არი (ჩიხორი); თელი სოფელი თურქა არ იცის (მაჩხატეთი) (ფაღავა... 2023: 76). ქართულში ამ სინტაქსურ მოვლენასთან უფრო ახლოს დგას ძველი

ქართულის ნაწევარის ფუნქცია. ნაწევარიც საგნის განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას გამოხატავდა.

ა. შანიძის აზრით, თავდაპირველად უძველეს ქართულში მოთხრობითის ნიშანი უნდა ყოფილიყო **-ნ**: კაც-ნ, რომელიც გამოხატავდა განუსაზღვრელ სახელს, ხოლო ნაწევარი მან სახელს განსაზღვრულად წარმოადგენდა: **კაც-ნ - კაც-მან**. შემდგომ **-ნ** ნიშანი შეერწყა **-მან** ნაწევარს და მივიღეთ მოთხრობითის **-მან** ნიშანი (შანიძე 1980: 619-621). შესაძლოა სახელობითი (კაცი გეიარა) სწორედ უძველესი ქართულის განუსაზღვრელი ნომინატივისა (კაც/ein Mensch) და განსაზღვრელი ნომინატივის (კაცი იგი / der Mensch), ფარდი მოვლენა იყოს, როგორც ამას ა. შანიძე ფიქრობდა (იქვე: 619).

შესაძლოა, სხვაენოვან გარემოცვაში ქართულმა ენობრივმა ცნობიერებამ სემანტიკის დონეზე მშობლიურ ენაში მოიძია განსაზღვრულის, ნაცნობის, შეიძლება ითქვას, სულიერის (რომელსაც საერთოდ მოთხრობითი ბრუნვის სემანტიკაგულისხმობს), გამოხატვისსაშუალებადაიგიპოვამოთხრობითი ბრუნვის სახით. იძულებით გადაადგილებულნი განსაკუთრებით მგრძნობიარენი არიან მშობლიური ენისა და მისი სამეტყველო კოდის მიმართ, მუჰაჯირების მეტყველებაში ეს მორფოსინტაქსური კონსტრუქცია ამ კანონზომიერებას შეიძლება გამოხატავდეს.

დასკვნა

1. ქართული ენის შიდა და სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში წარმოქმნილი ბგერობრივად განსხვავებული ფორმები ამ დიალექტებში მიმდინარე დიაპროცესის გამოხატულებაა. ამ დიაპროცესს საფუძვლად უდევს საერთოქართველური / ძველი ქართულის ფორმათქმნადობის კანონზომიერებები.

2. **უნდა** ზმნისა და მოდალური ნაწილაკის ქართულ შიდა და საზღვარსმიდმა დადასტურებულ ფორმებში **-ან** უძველესი თემის ნიშანია, რომლის მონაცვლე უნდა იყოს ქვემოიძირულ მიკროკოდებში **-ავ** თემის ნიშანი: **უნდ-ან (უნდ-ენ) / -უნდ-ან-ან / -უნდ-ან-ან-თ**, ხოლო ებრაელთა მეტყველებაში დადასტურებული **უნდოდავე, გინდავე, მეგენებზავე**, მისაჩნევია **-ყე** ნაწილაკის ფუნქციურ ეკვივალენტად.

3. მასალობრივად **უნდა** ნაწილაკის **ნა/და** ნაწილების გამოყენებას ერთი პირის მეტყველებაში, წინადადებებში ერთმანეთის მიყოლებით, ნებისმიერი არ უნდა იყოს; შესაძლოა ინტონაციური საფუძველი ჰქონდეს, ცვლიდეს მოდალობას, რომელიმე მათგანი ამლიერებდეს მას. დიალექტური ტექსტების ჩაწერის თანამედროვე ტექნიკისა და ფონოლოგიური სიზუსტის შემთხვევაშიც კი სხვა მხრივ მათი დანიშნულება გაურკვეველია.

4. **ი-სვრ-ის / *სრ-ოლ-ულ-ობ-ს / ა-სვრ-ის / სრ-ოლ-ავ-ს/სვრ-ის / უ-სვრ-ის**, შდრ. **შოულობს / შონავს / შონობს / შოვნილობს** ფორმათა სხვადასხვა დიალექტური ვარიანტების არსებობა მიგვითითებს შერევის სიღრმისეულ ფაქტორებზე ანუ სხვადასხვა დიალექტურ / ენობრივ გარემოში მოქმედებს ძველი ქართულის / საერთოქართულის ფაქტორები, წარმოდგენილია დიალექტებში მიმდინარე დიაპროცესის შედეგები.

5. დიალექტურმა მიკროკოდებმა, ერთი მხრივ, შეცვალეს ხმოვანი პრეფიქსი, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ ზმნას ხმოვანპრეფიქსი საერთოდ

ჩამოშორდა, როგორც შეუსაბამო ზმნის ფუნქციასთან, ხოლო სხვა დიალექტმა მას ფუნქციის შესაბამისი ხმოვანი პრეფიქსი დაურთო: **ასვრის** (მოხეური). ეს ზმნა კონტექსტში მხოლოდ III პირის ფორმით გვხვდება: ლექები **ასვრიან** თოფებსა. ხმოვანი პრეფიქსების მიხედვითაა სემანტიკის ცვლილებაც და პირის კლება-მატებაც, მასზეა დამოკიდებული ზმნათა ვალენტობაც.

6. მუჰაჯირების ქართულში არსებული იშვიათი სინტაქსური კონსტრუქცია ვერ აიხსნება უერგატივო თურქულის გავლენით: მოთხრობითი ბრუნვა ზოგჯერ მიუთითებს სახელის განსაზღვრულობაზე: **კაცი გეარა**, ნიშნავს: ვიღაც კაცმა გაიარა, რომლის შესახებაც ადრე საუბარი არ ყოფილა, ხოლო **კაცმა გეარა**, ნიშნავს გაიარა კაცმა, ვისზეც წინათ საუბარი იყო. ქართულში ამ სინტაქსურ მოვლენასთან ახლოს დგას ძველი ქართული ნაწევარის ფუნქცია. ნაწევარიც საგნის განსაზღვრულობა-განუსაზღვრულობას გამოხატავდა.

7. იძულებით გადაადგილებულნი განსაკუთრებით მგრძობიარენი არიან მშობლიური ენისა და მისი სამეტყველო კოდის მიმართ, მუჰაჯირების მეტყველებაში ეს მორფოსინტაქსური კონსტრუქცია გამოვლენაა მშობლიური ენის მორფოლოგიური ინვენტარის გამოყენებისა.

გამოყენებული ლიტერატურა

თოფურია 1979: თოფურია ვ., ხმოვანთავსართოვანი სახელები. შრომები, III. თბილისი.

სურმავა 2025: სურმავა ნ., გამომხაურება ც. ბენდელიანის სადისერტაციო ნაშრომზე: „მოზაიკური სამეტყველო არეალის მორფოსინტაქსური ასპექტები ქვემოიმერულში“. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 12.07.2025.

ფალავა... 2020: ფალავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ქართული ენის ტაოური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი). ბათუმი.

ფალავა... 2022: ფალავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ქართული ენის შავშური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი). ბათუმი.

ფალავა... 2023: ფალავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ქართული ენის კლარჯული დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი). თბილისი.

ფეიქრიშვილი 2007: ფეიქრიშვილი ჟ., მესხურ და იმერულ დიალექტთა შერევა ახალშენის მეტყველებაში. თბილისი.

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული. ბათუმი.

ფუტკარაძე... 2022: ფუტკარაძე ტ., ტაბიძე მ., ლაბაძე მ., კეკუა ს., გეგუა კ., ჩელეხი ფ., სალია-ბეშიროღლუ მ., ქართველურ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევის კანონზომიერებები ქართველურენოვანი მუჰაჯირების შთამომავალთა მეტყველების მიხედვით. თბილისი.

ლუტიძე 2014: ლუტიძე ი., იმერხევის ენობრივი ვითარება, I. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLII. თბილისი.

შანიძე 1980: შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თხზულებანი 12 ტომად, ტ. III. თბილისი.

შანიძე 1984: შანიძე ა., ქართული კილოები მთაში. თხზულებანი 12 ტომად, ტ. I. თბილისი.

- შარაშენიძე 1999:** შარაშენიძე ნ., უნდა მოდალური ფორმის ისტორიისა და მორფოსინტაქსური ანალიზისათვის. ენათმეცნიერების საკითხები, №4.
- შარაშენიძე 2008:** შარაშენიძე ნ., საჩინოური ქართული. თბილისი.
- ჭინჭარაული 1961:** ჭინჭარაული ა., ხევსურულის თავისებურებანი. თბილისი.
- ჯორბენაძე 1989:** ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I. თბილისი.
- Косериу 1963:** Косериу Е., Синхрония, диахрония и история. Новое в лингвистике, т. III. Москва.

References

- Chincharauli 1961:** Chincharauli A., Peculiarities of Khevsurian. Tbilisi.
- Ghutidze 2014:** Language situation of the Imerkhebian, I. Ibero-Caucasian Linguistic, XLII, Tbilisi.
- Coseriu 1963:** Coseriu E., Synchrony, Diachrony, and History, New in Linguistics. vol. III. Moscow.
- Jorbenadze 1989:** Jorbenadze B., Georgian Dialectology. Tbilisi.
- Paghava... 2020:** Paghava M., Tsintsadze M., Baramidze M., Taoan Dialect of the Georgian Language (Research, Materials, Glossary). Batumi.
- Paghava... 2022:** Paghava M., Tsintsadze M., Baramidze M., Shavshuri Dialect of the Georgian Language (Research, Materials, Glossary). Batumi.
- Paghava... 2023:** Paghava M., Tsintsadze M., Baramidze M., Klarjuli Dialect of the Georgian Language (Research, Materials, Glossary). Tbilisi.
- Peikrishvili 2007:** Peikrishvili Zh., Mixing of Meskhetian and Imeretian Dialects in the Speech Code of Akhaltsikhe. Tbilisi.
- Putkaradze 1993:** Putkaradze Sh., Georgian of our kin. Batumi.
- Putkaradze... 2022:** Putkaradze T., Tabidze M., Labadze M., Kekua S., Gejua K., Chelebi F., Salia-Beşiroğlu M., The Kartvelian-Turkish Codemixing Regularities according to the Speech of Kartvelian-speaking Muhajirs' Descendants. Tbilisi.
- Shanidze 1980:** Shanidze A., The Basics of the Grammar of the Georgian Language. Works in Twelve Volumes. vol. III. Tbilisi.
- Shanidze 1984:** Shanidze A., Georgian Mountainous Dialects. Works in Twelve Volumes. vol. I, Tbilisi.
- Sharashidze 1999:** Sharashidze N., For the History and Morphosyntactic Analysis of the Modal Verb Must - უნდა [unda]. Linguistic Papers №4.
- Sharashidze 2008:** Sharashidze N., Sachino Dialect of the Georgian Language. Tbilisi.
- Surmava 2025:** Surmava N., Comments on Ts. Bendeliani's dissertation: "Morphosyntactic Aspects of the Mosaic Speech Area in Kvemo-Imeretian Dialect". Akaki Tsereteli State University, 12.07. 2025.
- Topuria 1979:** Topuria V., Vowel Prefixes in Georgian Nouns. Works, III. Tbilisi.